

Ferencz Enikő

Kisebbségi jogok liberális elmélete – egy republikánus kiegészítés*

Bevezetés

A kisebbségi létbe kerülés mozzanata alapvetően meghatározta az erdélyi magyar értelmiségnek a közösségről, illetve a nemzetiség kérdéséről alkotott gondolkodásmódját, és vitathatatlanul komoly változásokat okozott szemléletükben. Makkai Sándor dilemmája, nevezetesen, hogy lehet-e emberhez méltó a kisebbségi lét, áthatotta mind az irodalmi, mind a filozófiai, mind pedig a jogi-politikai gondolkodást.

E dolgozatban ez utóbbi, elsősorban Balog Artúr¹ neve által fémjelzett kisebbségjogi megoldásjavaslatok nyomán kívánok elindulni, ahol elsőként merül fel az erdélyi magyar közösség jogi, közjogi megerősítésének kérdése. Balog kezdeti gondolkodását Eötvös József liberalizmusa hatotta át, aki a nemzetiség kérdését a 19. század fejlődésparadigmájának jegyében civilizációs kérdésnek tekintette, és ebből kifolyólag egyértelműen elutasította a közösségi alapon történő jogadományozást. Ez a fajta liberális megközelítésmód a nemzetek ügyét Mill nyomán a demokratikus stabilitás szemüvegén keresztül szemléli. Mill a képviseleti kormányzásról írott munkájában jutott arra a következtetésre, hogy „szinte a lehetetlenséggel határos szabad intézményeket elképzelni egy olyan országban, ahol több nemzetiség él együtt”. A képviseleti demokráciához mindenekelőtt arra van szükség, hogy „a kormányzás határai hozzávetőlegesen megegyezzenek a nemzetiség határaival”.² Az ebből adódó következmény – Mill számára (aki skót volt) az, hogy a skótoknak britekké – Eötvös számára, hogy a horvátoknak, románoknak stb. magyarokká kell válniuk. Ez a program azonban nem nacionalizálási, hanem civilizatorikus indíttatású volt.

A húszas években Balog Artúr gondolkodásában ehhez képest jelentős szemléletbeli fordulat állt be: kezdeti liberalizmusa a közösség közjogi megerősítésének gondolatával egészült ki.³

* A dolgozat I. díjat nyert a Partiumi Keresztény Egyetem által szervezett 9. Partiumi Tudományos Diákköri Konferencián. Témavezető tanár: Demeter M. Attila.

A kommunizmus időszakában e kérdés teoretikus tematizálása a hatályos politikai ideológia közegében egyszerűen ellehetetlenült, a 89-es fordulat után azonban a kelet-európai térségben zajló átalakulási folyamatok következtében újult erővel fogalmazódtak meg a kisebbségi és többségi nemzet államalakulatban betöltött szerepéről és helyéről szóló jogi-politikai vitás kérdések. A fiatal, posztkommunista demokráciákban fokozottan szükségesnek tűnik a szabadsággal kapcsolatos liberális nézetek újravétele, átgondolása. Ezt az igyekezetet támogatja az Európai Közösség is, lévén egyik deklarált célja éppen a kisebbségi ügyek rendezése.

Egy sajátos, a kelet-európai kulturális és politikai közegre szabott politikai teória kidolgozásában hathatós segítséget nyújthatnak az angolszász liberális-kommunitárius vita teoretikus hozadékai. A klasszikus liberalizmus szabadságfogalmának belső kritikája képezi a centrális kérdést ebben a 70-es években az etnikai-faji különbségekhez való adekvát viszonyulásmód okán kipattanó, mindmáig zajló vitában. A három liberális premissza, nevezetesen az individualizmus, az egalitarizmus és az univerzalizmus közül a komunitáriusok többnyire az elsőt és az utolsót kritizálják a második nevében.

A liberális eszmények között feszülő ellentmondás kritikája a legkevésbé sem új keletű, hiszen a szociál-liberalizmusként, liberális szocializmusként, szociáldemokráciaként ismeretes egalitárius ideológiák kritikájukkal korábban mind ezt az inkonzisztenciát célozták meg. Ha e tekintetben különbséget kell tenni a korábbi marxi típusú kommunitarizmus és az újfajta közösséglvű gondolkodás között, akkor azt mondhatjuk: az előbbieket az egalitarizmus mellett fenntartották az *univerzalitás* igényét is, ami óhatatlanul a liberális eszményekkel való szembeforduláshoz vezetett.⁴

További lényeges különbség, hogy a kommunitarizmus nem új doktrínaként lép fel a liberalizmus ellenében, hanem annak megújulását szorgalmazza, arra hivatkozva, hogy a választás szabadságáról nem lehet beszélni az egyén társadalmi-kulturális meghatározottságainak figyelembevételével.

A komunitárius álláspont a jogszaporítás útjára lép, mely azonban a klasszikus liberalizmus szemszögéből azért elfogadhatatlan, mivel – mint Egyed Péter is megfogalmazza⁵ – a jogok fogalmának kiterjesztése egyszerűen tartalmi kiüresedést is von maga után. Szigorú liberális nézőpontból a kollektív jogok kérdése azért is problematikus, mivel ezek nem vezethetők vissza egyértelműen az egyetemes emberi jogokra.⁶ Létezik azonban egy harmadik alternatíva is, amely a liberális-kommunitárius vita implicit előfeltételét veszi szemügyre, amikor megkérdőjelezi a probléma jogi természetű felfogásának helytállóságát, ehelyett annak politikai természetét hang-

súlyozva. Úgy tűnik, ez a klasszikus republikanizmusban megalapozott alternatíva sikerrel kerüli ki a jogok szaporításának veszélyét.

I.

A liberális szabadságfogalom újraértelmezésének szükségességére elsőként Vernon Van Dyke mutatott rá 1977-ben kiadott tanulmányával.⁷ A szerző kritikával illette a liberális jogalkotás radikális individualizmusát, és a kollektív jogok, illetve a jogalanyiség kérdéseit feszegette. Álláspontja hatalmas vitát kavart, és sajátos megosztottságot eredményezett a liberális táboron belül is. Voltak ugyanis olyanok, akik a kollektív jogok lehetőségét egyértelműen elutasították, mások viszont a liberalizmussal összebékíthetőnek tartották azokat. E lassan harminc éve tartó liberális-kommunitárius vita rendkívül szövevényessé vált – David Miller a *Citizenship and National Identity* című könyvében⁸ például, az álláspontok rendszerezésére vállalkozva három markáns komunitárius irányzatot különít el, amelyeket jobb-, bal- és közép-kommunitáriusnak tekint.

A liberalizmus kétszintes államelméletével szemben, amely az állam és az egyén viszonylatában gondolkodik, a „közösségi dimenzió” beiktatásának szükségessége mellett érvel, mely álláspont mind politikai, mind pedig jogi vonatkozásban számos problémát vet fel, így például felül kell vizsgálni az állam semlegességéről alkotott liberális tézist, a tolerancia elvét, illetve kérdéses az is, mit értünk kollektív jogok alatt, illetve kit illetnek meg ezek.

E vita egyik legkiemelkedőbb teoretikusa a nemzeti liberális Will Kymlicka, aki a multikulturális állampolgárság elméletét, vagy más néven a kisebbségi jogok liberális elméletét⁹ dolgozta ki. Közismertségére való tekintettel elméletének pusztán vázlatos ismertetésére, legfontosabb érveinek az összegzésére szorítkozom.

A liberális nacionalizmus nagy érdeme abban áll, hogy elsőként mutatott rá arra a tényre: a politikai filozófia önkéntelenül is egy implicit nemzetállami keretben gondolkodik. Azonban ez a konstrukció problematikusá válik, amennyiben „nacionalizmuson” azokat a politikai mozgalmakat és nyilvános célkitűzéseket értjük, amelyek megkísérlik biztosítani, hogy az állam valóban „nemzetállam” legyen, amelyben az állam és a nemzet egybeesik”.¹⁰ Ha azonban ezt a definíciót elfogadjuk, méltán felvethetjük a kérdést, hogy amennyiben a liberális nacionalisták a liberális demokráciát leginkább nemzetállami keretek közt tartják működőképesnek, akkor vajon a feltevésük egyet jelent az állami nacionalizmus támogatásával, avagy a kisebbségi nacionalizmussal, esetleg mindkettővel?

A tanulmányban felvetett kérdésre a választ Will Kymlicka a *Liberalism, Community and Culture*, illetve a *Multicultural Citizenship* című könyveiben dolgozta ki. Elméletének kiindulópontjában Charles Taylor nyomán a liberalizmus módszertani individualizmusát kritizálja, rámutatva arra, hogy a „módszertani ember” fogalmára alapozott jogalkotás figyelmen kívül hagyja, hogy az ember alapjában véve közösségi lény, egy szocietális kultúra¹¹ tagja. Kollektív jogok melletti érvelésében egyrészt a kulturális tagság önértékére hivatkozva a kulturálisan kódolt választás primátusát hangsúlyozza, másrészt pedig a differenciált állampolgári egyenlőség rawls-i követelményének a kulturális identitás védelmére való kiterjesztésében további elméleti megalapozási lehetőséget lát. Nézete szerint lehetséges a liberalizmus olyan átfogalmazása, amelyből az egyéni jogokhoz hasonlóan a kollektív jogok is levezethetők, és így lehetővé válik az etnikai alapú kulturális közösségek jogorvoslása.¹²

Javaslatára szerint a nemzetállamra összpontosító képet egy kozmopolita demokrácia elképzeléssel lenne kívánatos helyettesíteni, amely egyidejűleg mind a nemzetállamnak, mind a kisebbségi nemzetnek igazságot szolgáltat, ehhez azonban többszintű, a mainál jóval összetettebb politikaelmélet szükséges.¹³ Kymlicka végkövetkeztetése összhangban áll a Kis Jánoséval, aki a kollektív jogalkotás legitimitására vonatkozó kérdésfelvetésében szintén a multinacionális államszerkezet kialakítása mellett érvel. A liberális nacionalizmus álláspontját elveti, demonstrálva, hogy az az asszimiláció logikáját követi, amikor a nemzeti neutralizmusra hivatkozva nem ad helyet a csoportjogokra vonatkozó igénynek.¹⁴ Mindkét szerző fenntartja, hogy „...ha a cél bonyolultabb, akkor bonyolultabb szervezetben kell gondolkodni”.¹⁵

Kymlicka elmélete mind a nemzetközi, mind pedig a szűkebb térség politikaelméleti recepciójában rendkívül vitatott. A már idézett Kis János támogatja az elméletet, ezzel szemben Ludassy Mária, Kymlicka: *Liberalism, Community and Culture* című könyvéről írott recenziójában, kételyeinek ad hangot.¹⁶ Egyrészt a pozitív diszkrimináció többségi állampolgárokat érintő következményeire figyelmeztet, másrészt pedig a kultúra instrumentalizálásának a kritikáját fogalmazza meg. Talán ez utóbbi érve alaposabb megfontolást érdemelne: a kisebbségi kultúra csekély piaci önértéke folytán a csoportjogok támogatása melletti érvelés a kultúrát nem tekintheti eszközként, hanem csakis célként.

Az ilyen típusú liberális érvek leginkább a neoliberálisok álláspontját idézik, akik az egyén szabadságára hivatkozva a klasszikus argumentumokkal támadták Kymlicka teóriáját. A komunitárius állásponttal szemben a komoly ellenvetéseket támasztott Yael Tamir, aki – Sandel¹⁷ a „procedurális én”-re vonatkozó érvében magfogalmazottakhoz hasonlóan – a kultúra

instrumentalizálását nehezményezi. Továbbá rámutat még egy igen fontos körülményre a nemzeti közösségek kapcsán, mégpedig arra, hogy e kollektívák egyáltalán nem homogének, éppen ezért szerencsésebb egyéni jogként tekinteni a kultúrához való jogot. Ehhez kapcsolódik Chandran Kukathas érvelése is, aki *Vannak-e kulturális jogaink?* című tanulmányában az előbb említettek mellett a kulturális közösségek változékony természetével összefüggő indokokat hangsúlyozza,¹⁸ rámutatva arra, hogy a kollektív jogok hozzájárulhatnak a csoporton belüli érdekkülönbségek elmélyítéséhez, kiszolgáltatva a tömegeket a közösségi elit hatalmi törekvéseinek. Véleménye szerint nem szükséges feladni vagy módosítani a liberális elméletet azért, hogy méltányosan kezeljük a kisebbség gondjait. A kulturális jogok instituálása helyett a társulási szabadság és a közösségből való kilépés jogát hangsúlyozza.¹⁹

A Kukathas kérdésére adott republikánus válasz szintén nemleges, azonban közelebbi szemrevételezésre érdemes amiatt is, mert a már Mill által jelzett problémára – melynek értelmében a demokrácia stabilitása a nemzeti homogenitás esetén biztosított – sajátos megoldást kínál, amely a nacionalizmus destruktív aspektusainak kikapcsolásával kecsegtet. A republikánusok a jogi típusú javaslat helyett egy politikai-deliberatív modellt ajánlanak figyelmünkbe. További megfontolásokra érdemes az a tény is, hogy a látszólag közös következtetés, miszerint a kulturális alapokon történő jogigénylés nem tekinthető megalapozottnak, más-más következményeket implicál a liberális és a republikánus elgondolások vonatkozásában. Ezek az eltérések pedig alapvetően a liberális és republikánus szabadságfelfogás közötti különbségekben gyökereznek.

Az elkövetkezőkben tehát a már körvonalazott liberális jogelvű szabadságfogalommal állítjuk párhuzamba a szabadság republikánus felfogását.

II.

Maurizio Viroli, a jelentős, Amerikában élő olasz politikai gondolkodó Michael Walzernek ajánlott könyvében a republikánus megközelítés időszerűsége kapcsán néhány megfontolandó érvet²⁰ fogalmaz meg, amelyek további érvelésünk kiindulópontjául szolgálnak.

A nosztalgikus korszerűtlenség vádját megelőzendő először is egy eszmetörténeti tényre hívja fel a figyelmet: nevezetesen arra, hogy a republikánizmus mind a liberalizmus, mind pedig a demokratizmus közös őseinek tekinthető. Ami egy egyszerű kalkulus értelmében azt sugallja, hogy feltehetően nem történt más, mint hogy az utódelméletek megosztottak a jog elvén és a népszuverenitás elvén. A helyzet, összes implikációjával együtt,

természetesen ennél jóval bonyolultabb, itt most mindössze azt kell szem előtt tartanunk, hogy a republikanizmus ismerte mindazokat az elveket, amelyeket – gondolok itt az individualitás, a hatalommegosztás, illetve a reprezentativitás elvére például – a liberalizmus sajátjának tekint.

A republikanizmus és a demokratizmus viszonyáról pedig, tekintetbe véve, hogy mindkettő számára lényeges a népszuverenitás elve, Viroli nyomán a következőket mondhatjuk:²¹ míg a demokratikus elmélet számára a népszuverenitás a politikai szabadsággaranciája volt, addig a republikanizmus számára eszközként szolgált a jó törvénykezés feltételeinek megteremtésére. Republikánus szemmel nézve ugyanis az kevésbé volt fontos, hogy a döntéshozásban minden polgár részt vegyen, ehelyett arra törekedtek, hogy a vezetők kiválasztása a népakaratot tükrözze egy olyan méltányos versenyhelyzetben, amelyben a szakmai hozzáértés és az állampolgári erény bírt döntő jelentőséggel. Ennek jegyében joggal tekinthetjük a népfelség elvének demokratikus interpretációját a republikánus felfogás radikalizált változatának. Ha a Berlin²² által tett distinkcióval élünk, azt mondhatjuk, hogy míg a demokratikus szabadság egy pozitív szabadságfelfogás, addig a republikánus viszont – a liberálishoz hasonlóan – egy negatív szabadságkoncepció.

A kérdés tehát az, hogy milyen központi tézis ad e két, ma már meglehetősen széttartó elmélet számára egységes keretet. A választ feltehetően olyan aspirációk beazonosításában kell keresnünk, amelyek mind a liberalizmust, mind pedig a demokratizmust jellemzik, és amelyek indokoltta teszik a republikánus elmélettől, valamint egymástól való elhatárolódásukat egyaránt. Ez a lényegi megkülönböztető jegy pedig nem egyéb, mint az *univerzalitás elve*. A liberalizmus az egyetemes szabadság védelmére kelt, míg ellenében a demokratikus elmélet az egalitarizmust tette abszolút értékűvé, így a partikuláris szabadság védelmére kelő republikanizmus egészen egyszerűen kiszorult a diskurzusból. Ez a fejlemény a politikai teoretizálás vonatkozásában a retorikától az analitikus filozófiáig terjedő elmozdulásban rekonstruálható, amelyet Viroli nem kis rezignációval a „stilisztikai hanyatlás történeteként”²³ jellemez.

További szempontot ad a republikanizmus aktualitásának kérdéséhez az a napjaink politikai filozófiájában meglehetősen gyakran hivatkozott érv, melyet Leo Strauss²⁴ fogalmazott meg. *Mi a politikai filozófia?* című tanulmányában demonstrálta, hogy a republikanizmus nem történeti és nem is kumulatív diszciplína, így felismeréseinek időről-időre történő újragondolása a politikai problémák pontosabb megértéséhez vezethet.

Érvelésében Strauss a historizmus alól húzta ki a talajt, illetve az értéksamlegesség tudományos követelményének abszolút érvényét vitatta a politikaelmélet vonatkozásában. Definíciójában Viroli ezt mintegy „kiegészít-

ve” a politikai filozófia tudományoskodó aspirációi elől zárja el az utat, leszögezve, hogy a politikai teória nem a filozófia, nem a jog és nem is a tudomány területe, hanem a *retorikáé*. Mind Arisztotelész, mind pedig a reneszánszkori Itália republikánusai tisztában voltak azzal, hogy a jó polgárok és a jó politikai vezetők nevelésének feladata nem tölthető be másként.

A teória és a praxis e közelségét a politikai elmélet jellegzetes és állandó szerkezeti sajátosságaként azonosítja be David Miller.²⁵ Fejtegetése szerint a politikai elméletek két, analitikusan egymástól jól elkülöníthető szerkezeti egységre tagolhatók: egy antropológiai felfogásra, amelyre az ideológia épül, illetve egy empirikus részre.

Az ekként felfogott politikai filozófia újfent megnyitja az utat egy republikánus eszmény számára, hiszen a retorikai hagyomány felelevenítése óhatatlanul *bizonyos feltételek által kondicionált, amelyekkel e hagyomány, más ideológiáktól eltérően, számot vet*.

A továbbiakban e gondolkodási hagyomány reaktualizálásának teoretikus hozadékait vizsgáljuk, Maurizio Viroli, illetve Demeter M. Attila republikanizmusán keresztül.

Előjáróban Maurizio Viroli egy megjegyzését idézném, amely a republikánus álláspont liberális-kommunitárius vitához való pozícióját jelöli meg: „ami sajátos a republikánus kritikában, hogy a liberalizmus központi értékét, a szabadságról alkotott felfogását kezdi ki. Ennyiben el is különíthető a komunitárius álláspontoktól, hiszen azok többnyire a liberalizmus terepén belül maradvá kritizálták azt, kifogásolva az egyenlőségről és az individualitásról alkotott nézeteit”.

Viroli republikanizmus fogalmát körvonalazandó először is a Habermas által képviselt alkotmányos patriotizmustól kell elhatárolnunk, mely azt feltételezi, hogy a törvényhozói tanácskozások (legislative deliberation) racionális érvek kompromisszumát kínálják egy nyilvános fórumon, melynek célja, hogy megítélje a kölcsönösen kötelező döntéseket. Ezzel szemben az olasz gondolkodó a klasszikus antik-reneszánsz eszményt megidézve állítja, hogy a „republikanizmus abban hitt, hogy ami ezeken a tanácskozó üléseken történik, az *érdekek által is meghatározott érvek retorikai tálalása során megszülető konszenzus*. Ezek az érvek magukban foglalhatnak ésszerű, megindokolt követeléseket, de alapvetően a hallgatók érzelmeit kívánják megcélozni. Az igazi köztársaságok, ennél fogva, nem a ráció respublikái, hanem az ékesszóláséi.”²⁶

Láthatjuk tehát, hogy ez nem egyéb, mint az itáliai városállamok gyakorlatának, illetve a Machiavelli államelméletének szellemében fogant partikuláris, patrióta republikanizmus. Maurizio Viroli e republikanizmust „a

politikai szabadság egy olyan elméletének tekinti, amely az állampolgároknak a szabadság védelmét célzó szuverén vitában való részvételét annyiban tekinti szükségesnek, amennyiben az jól meghatározott keretek közt marad”.²⁷ Egy ekként felfogott „republikanizmus nem a közvetlen részvételi demokrácia elmélete, hanem az *alkotmányos keretek közti reprezentatív önkormányzaté*” – összegez Viroli.

A kérdés a továbbiakban az, hogy milyen érveket tud felsorakoztatni ez az álláspont az önkormányzatiság védelmében. Ezzel tulajdonképpen el is jutottunk a komunitáriusok kérdéséhez, mely szintén arra keres választ, hogy hogyan védhető meg a kulturális-etnikai közösségek identitása olyan liberális demokráciákban, melyek államelmélete implicit módon a nacionalizmusra épül. Másként szólva: hogyan lehet gátat szabni a többségi nacionalizmus expanzív logikájának ahhoz, hogy a kisebbséget alkotó egyének egyenlő szabadsághoz való liberális joga ne sérüljön. Mennyiben egyeztethető össze az etnikai alapú pozitív jogi diszkrimináció az Emberi Jogok Nyilatkozatában deklaráltakkal?

A republikanizmus válasza e kérdésre az, hogy semennyire. Létezik azonban egy teljesen más logikára építő válasz, amely megfontolásra érdemes: a liberalizmus univerzális, emberjogi argumentációjával szemben egy sajátos, térben és időben behatárolt szabadság- és egyenlőségfogalomra alapozva kívánja a működőképes demokrácia elméletét kidolgozni. A liberalizmus estében láthattuk, hogy az állam keretét a nemzet szolgáltatja, kohéziós erejét pedig a nemzeti érzület biztosítja. A republikánus állam esetében ezt a funkciót a patriotizmus látja el, mely tulajdonképpen az antik felfogásban nem egyéb, mint az állampolgári erény, amelyet igen gyakran a haszneretettel azonosítanak.²⁸

E különbség azonban további, a politikai szabadságról alkotott nézeteik lényegi eltéréseiből eredeztethető.

A liberális felfogás értelmében a szabadság beavatkozás-mentességet, vagy Isaiah Berlin ²⁹ nyomán negatív, azaz „valamitől való” szabadságot jelent. A republikanizmus értelmezésében a másik személy önkényétől való függetlenséget jelenti. A szabadság tehát nem pozitív jog, miként a demokratizmus esetében Isaiah Berlin bizonyította, hiszen elsődlegesen nem a politikai részvételre való jogot, hanem az idegen akarat önkényének való kiszolgáltatottság elhárítását célozza. E tekintetben a republikanizmus szabadságfogalma radikálisabb, mint a liberális felfogásé, hiszen a negatív jogokat nem pusztán az alávetettség vonatkozásában küszöböli ki, hanem az önkényes beavatkozás fennállásának lehetőségét is elutasítja.³⁰ Cserébe azonban a demokratikus törvényeknek veti alá magát, éppen ezért a respub-

lika számára elsődleges cél az államműködés demokratikus feltételeinek biztosítása.

A jó törvények tulajdonképpen az egyének egymás ellen irányuló önkényének szabnak határt, és ebben az értelemben nem a szabadság korlátozásának minősülnek a republikánus számára, hanem éppen a politikai szabadság letéteményeseinek. Ennyiben a republikánusoknak van válaszuk Kukathas említett ellenérvére is, hiszen a republikánus önkormányzatok a liberális nacionalisták esetében nehezményezett többségi zsarnokság veszélyét, amelyre már Tocqueville is figyelmeztetett az amerikai társadalomról írott munkájában,³¹ a jó törvények uralmával küszöbölik ki.

A már említett milli állításból – miszerint a képviseleti kormányzat „általános és szükségszerű feltétele a szabad intézményeknek, hogy a kormányzat határai s a nemzetiségek határai nagyban egybeessenek”³² – két dolog következhet: az egyik, hogy a nemzetállam feladata a már említett asszimiláció (ez a szemlélet a 19. századi civilizatorikus elhivatottság idején képviselhető volt, ma már nem jelent képviselhető alternatívát). A másik, Demeter M. Attila által megidézett lényeges észrevétel, hogy a politikai kommunikáció bizonyos ritualisztikus összetevőinek³³ ismerete feltételezi a politikai szabadság aktualizálását. Azt azonban be kell látnunk, hogy az ehhez szükséges nyelvi képességek birtokába való jutás csak keveseknek, az elitnek adatik meg. Ha a tanácskozó demokráciában (amennyiben a nemzetállamra úgy gondolunk mint méretees tanácskozó demokráciára) való részvétel politikai joga csak az etnikai alapú önkormányzatiság instituálásával lehetséges, akkor a demokratikus kormányzatnak biztosítania kell azt. Ez pedig óhatatlanul a kisebbségi politikai autonómia követelményét alapozza meg – vonja le a következtetést Demeter M. Attila.³⁴

Salat Levente figyelmeztet arra a sajátosan kelet-európai jelenségre, miszerint a posztkommunista demokráciáknak két, egymással ellentétes kíváncsalomnak kell megfelelniük: az egyik egy szuverén nemzetállam létrehozására irányuló belső igény, a másik pedig a kisebbségek helyzetének érdemi rendezésére irányuló nemzetközi követelmény. Ez utóbbi logikája pedig ellentmondásban áll a szuverenitás elvével.³⁵

Az ebből fakadó feszültségek figyelembevétele óhatatlanul szükséges ahhoz, hogy érdemi érveket lehessen felhozni a kisebbségek autonómia-követelése mellett. Demeter M. Attila a kisebbségi autonómia kérdéséről írott tanulmányában arra figyelmeztet, hogy az önrendelkezés komunitárius, kollektív jogokban való megalapozásával szemben komoly ellenvetések támaszthatók, lévén, hogy az önrendelkezés nem jog, miként azt a liberálisok vagy a komunitáriusok hajlamosak gondolni. Sokkal inkább uralmi forma, ilye-

tén pedig inkább közjogi státusnak tekinthető. Ha pedig nem jog, akkor a kollektív jogi megalapozás érvénye megkérdőjelezhető. ³⁶ „Ha ennek ellenére mégiscsak jogosnak ismerjük el – érvel a szerző – az ilyen közösségek autonómiatörekvéseit, akkor azt egyetlen *politikai* különbségtényezőre való tekintettel tehetjük, jelesen a *nyelvi* különállásra való tekintettel.”³⁷

Láthatjuk tehát, hogy az önkormányzatiság követelése megalapozható mind liberális, mind republikánus alapokon. Nyilvánvalóan mindkettő – alapos vizsgálatnak alávetve – számos kritikai megjegyzésre adhat alkalmat. Kende Péter tanulmányában³⁸ szintén a liberalizmus republikánus kiegészítését javasolja, mondván: bár az vitathatatlan, hogy „az egyetemes ember eszménye erkölcsileg magasabb rendű, mint a törzsi-etnikai-nemzeti vagy más lokális alapú sovinizmus (...), az emberi együttélés mégis szükségképpen lokális keretekhez van kötve”. Márpedig úgy tűnik, ezek nélkül a lokális pátriákhoz fűző közösségi érzületek nélkül elképzelhetetlen a polgári kötelezettség-teljesítés.

A republikanizmus nagy előnyét abban szokás megjelölni, hogy a liberális nacionalizmus érvelésmódjához képest nem etnikai, hanem politikai jogok érvényesítéséért száll síkra. Ez különösen fontos körülmény lehet a posztkommunista tömb fiatal demokráciái számára.

Hogy ez mennyiben lehet sikeres térségünkben? – Azt hiszem, e tekintetben Demeter M. Attila szkepticizmusa a legkevésbé sem indokolatlan.³⁹ A patrióta éthosz vagy egyáltalán a polgári erény működőképességének elengedhetetlen feltétele a bizalom, az oldott, megbékélt légkör. Egyelőre úgy tűnik, hogy a nacionalizmus gyanakvó logikájával szemben nagyon kevés eséllyel vehető fel a verseny. A kérdés azonban semmi esetre nem tekinthető lezárttnak, sem pedig eldöntöttnek.

A patrióta érzület kapcsán szívesen hangoztatta már Arisztotelész is a nevelés jelentőségét. A nacionalista szívesebben hivatkozik az etnikai csoportok természeti eredetére.⁴⁰ Tekintettel azonban, hogy az ilyen típusú érvelés nem nyúlik a nagy francia forradalomnál sokkal korábbra vissza, nem tekinthetjük megalapozatlanoknak azokat az álláspontokat sem, amelyek a republikánus állampolgári erényhez hasonlóan a nacionalista érzület történeti voltára hivatkozva annak alakíthatóságában hisznek. Egyelőre, Viroli szerint: „a szomorú következmény az, hogy intellektuális életünk vagy patriótákat és nacionalistákat ajánl nekünk, akik nem szeretik a politikai szabadságot, vagy liberálisokat és demokratákat, akik elvetik a republikánus patriotizmust.”

Jegyzetek

- ¹ Lásd Demeter M. Attila: *Republikanizmus, nacionalizmus, nemzeti kisebbségek*. Pro-Philosophia, Kolozsvár, 2005, 67.
- ² Lásd Salat Levente: *Etnopolitika*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001, 13.
- ³ Lásd Demeter M. Attila: i. m. 111.
- ⁴ Különbséget tehetünk a megalapozás tekintetében is, hiszen napjaink kommunáriusai a korábbi marxi alapok helyett Arisztotelészre (lásd például MacIntyre), illetve Hegelre (például Taylor) támaszkodnak. E dolgozatban azonban a politikai szabadság fogalmát az univerzalitás–partikularitás viszonylatában vizsgáljuk, így lényegesebbnek tartom e dichotómia vonatkozásába állítani a liberális, kommunárius és republikánus megközelítésmódokat.
- ⁵ Egyed Péter: A közösség kérdése a kommunarista, valamint a hagyományos (közösségi) diskurzusban. *Kellék*, 26/2005, 41–54., 42.
- ⁶ A klasszikus liberális, egyéni jogok kérdéskörét hangsúlyozó érvelés fontosságára a liberális szerzők újra és újra felhívják a figyelmet, és nem véletlenül: amikor ugyanis valamilyen módon zárójelbe tették őket, mindannyiszor éppen a kollektivistá ideológiák nevében tették. Ha a liberalizmus módszertani individualizmusát vitatjuk, tudatában kell lennünk annak is, hogy a „procedurális én” (lásd: Sandel, Michael: A procedurális köztársaság és a „tehermentes én”. In Demeter M. Attila (szerk.): *Politikai doktrínák*. Partium Kiadó, Nagyvárad, 2004, 81–84.) helyett javasolt „közösségi képzet éppen olyan absztrakt fogalom, mint annak idején az egyénről alkotott elképzelés volt” – érvel Egyed Péter (i. m. 43–44.)
- ⁷ Lásd Vernon Van Dyke: Az egyén, az állam és az etnikai közösségek a politikai elméletben. *Kellék*, 26/2005, 9–32.
- ⁸ Lásd Miller, David: *Citizenship and National Identity*. Polity Press, 2000, 97–109.
- ⁹ Az elmélet bemutatásában részint Kymlicka: *Liberalism, Community and Culture*, (Clarendon, Oxford, 1992) című könyvére, részint pedig Salat Levente már idézett kötetére hagyatkozom.
- ¹⁰ Lásd: Will Kymlicka–Christina Straehle: Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus: a legújabb irodalom kritikai áttekintése. *Kellék*, 17/2001, 27–55.
- ¹¹ Kymlicka elméletének egyik közponi kategóriája, melyet első ízben a Multicultural Citizenship-ben használ. A fogalom a modernitás körülményei között a kulturális beágyazottságot, mint elsődleges javak egyikét, a közösség egésze számára intézményes formában jeleníteni meg. (Lásd Salat: i. m. 198.)
- ¹² Lásd: Kymlicka: i. m.; Salat: i. m.

- ¹³ Lásd Kymlicka–Straehle: i. m. 54.
- ¹⁴ Lásd Kis János: Túl a nemzetállamon. In uő: *Az állam semlegessége*. Atlantisz, 1997, 129–184., 149.
- ¹⁵ Uo. 157.
- ¹⁶ Ludassy Mária: Liberalizmus, közösség és kultúra. *Új Holnap*, Miskolc, 1997/1, 18.
- ¹⁷ Michael Sandel: i. m.
- ¹⁸ Lásd Kukathas, Chandran: Vannak-e kulturális jogaink? In Demeter M. Attila (szerk.): *Politikai doktrínák*. Id. kiad. 251–286., 258–259.
- ¹⁹ Uo. 257.
- ²⁰ Lásd Viroli, Maurizio: *Republicanism*. New York, Hill and Wang, 2002, 17–19.
- ²¹ Lásd Viroli: i. m.
- ²² Berlin, Isaiah: A szabadság két fogalma. In Demeter M. Attila (szerk.): *Politikai doktrínák*. Id. kiad. 95–143.; uő: A nacionalizmus, valaha elhanyagolták, ma hatalmas úr. In Demeter M. Attila (szerk.): *Politikai doktrínák*. Id. kiad. 203–223.
- ²³ Viroli: i. m. 17.
- ²⁴ Lásd Strauss, Leo: Mi a politikai filozófia? In Demeter M. Attila (szerk.): *Politikai doktrínák*. Id. kiad. 9–46.
- ²⁵ Lásd Miller: i. m. 98.
- ²⁶ Viroli: i. m. 19.
- ²⁷ Uo. 4.
- ²⁸ A korai itáliai respublikák az állampolgári erényt egyenlővé tették a hazaszere-ttel, és a respublika iránt érzett igazi szeretetet úgy írták le, mint olyan szenvedélyt, amely szolgáltatási és gondoskodási aktusokba megy át. A hazaszere-tet ezen értelve majdnem teljesen felszámolódott a mai demokratikus elméletből. Lásd Viroli: i. m. 14.
- ²⁹ Lásd: Berlin: i. m. 95–144.
- ³⁰ Egy személy mentesülhet mindenféle beavatkozástól, de emellett még nem független, mint egy jó úr szolgálja, aki hagyja őt akarata szerint cselekedni, de attól még ura marad. Megfordítva: egy személy lehet független, de nem szabad a beavatkozásoktól, mint egy szabad polgár, aki csak a törvényeknek van alá-vetve, de eleget kell tennie egy sor állampolgári kötelességnek. A klasszikus republikánus elmélet központjában az a gondolat áll, hogy a másoktól való függés (dependence) sokkal fájdalmasabb erőszakot tesz a szabadságon, mint a beavatkozás. (Viroli: i. m. 10.)
- ³¹ Lásd Demeter: i. m.

- ³² Demeter M. Attila lábjegyzete: J. S. Mill: *Considerations on Representative Government*. Bobbs-Merill, Indianapolis, 1958, 23., 233.
- ³³ Lásd Demeter: i. m. 165.: A demokratikus politika népnyelvi politika, ergo a nyelvi tényező központi jelentőséggel bír.
- ³⁴ Lásd Demeter: i. m. 166.
- ³⁵ Lásd Salat: i. m. 313.
- ³⁶ Lásd Demeter M. Attila: Kisebbségi jogok és/vagy autonómia. *Székelyszöld*, 2005/9, 67–93., 85–86.
- ³⁷ Lásd Demeter: *Republikanizmus, nacionalizmus, nemzeti kisebbségek*. Id. kiad. 165.
- ³⁸ Kende Péter: A liberalizmus republikánus kiigazítása. *Világosság*, 1996/2, 40–46.
- ³⁹ Lásd Demeter: *Republikanizmus, nacionalizmus, nemzeti kisebbségek*. Id. kiad.
- ⁴⁰ Berlin: i. m.